

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ

(рецензія на монографію О.М. Ціборовського «На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні»)

Я.Ф. Радиш (Київ)

Серед значної низки опублікованих за останні роки наукових праць, присвячених становленню і розвитку окремих галузей медичної науки та практики, особливий інтерес викликають ті, в яких проаналізовано генезу цих галузей на тлі історії держави та в такому ж контексті висвітлено роль українських лікарів і вчених у формуванні системи охорони здоров'я.

Саме тому для тих, хто вивчає різні аспекти історії медицини, безсумнівно, надзвичайно цікавою буде монографія Олега Михайловича Ціборовського «На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні», що вийшла за рекомендацією Вченої ради ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України», завдяки спонсорській підтримці Виставкового підприємства «МЕДВІН».

У рецензованій книзі на 430 сторінках всебічно, об'єктивно та цілісно проаналізовано різні аспекти політичної, економічної, соціальної, медичної та наукової трансформації в суспільстві, критично осмислено причини здобутків і невдач національної системи охорони здоров'я на шляху її реформування, висвітлено пріоритетну роль українських лікарів і вчених у становленні та розвитку соціальної медицини, яка відіграла і відіграє вирішальну роль в охороні громадського здоров'я.

Монографія видана київським видавництвом «Факт», складається з передмови, вступу, 9 розділів, висновків, списку скорочень, списку джерел (близько 1500 назв), іменного покажчика і слова про автора. Вона містить 12 таблиць, 10 аркушів з 38 фотоілюстраціями.

У вступі обґрунтовано актуальність праці, сформульовано мету і основні завдання роботи, визначено методологічну основу та методику, хронологічні межі дослідження, його об'єкт і предмет, очікувані результати.

Розділ 1 «Історіографія та джерела до вивчення розвитку соціальної медицини та охорони здоров'я в Україні» присвячено аналізу та систематизації джерел дослідження.

Систематизація джерел, проведена автором, дала змогу їх класифікувати (14 груп). Зазначено, що першоджерелами до історії становлення і розвитку соціальної медицини в Україні передусім є як публікації, так і рукописи праць українських соціальних гігієністів. Ці праці свідчать про розвиток зазначеної галузі науки. Крім того, таку саму роль відіграють матеріали професійних медичних товариств (протоколи, плани, звіти), з'їздів лікарів (доповіді, виступи, резолюції, рішення), наукових і науково-практичних конференцій, на яких розглядалися питання соціальної медицини, навчальні програми вищих навчальних закладів.

Про впровадження результатів соціально-медичних досліджень, втілення в життя ідей та принципів соціальної медицини свідчать медико-статистичні і демографічні матеріали, нормативно-правові і програмні документи, інструктивно-методичні матеріали, протоколи засідань і рішення органів управління, матеріали громадських форумів, присвячених проблемам охорони здоров'я (протоколи, резолюції, виступи).

Вторинними джерелами є матеріали з історії соціальної медицини і охорони здоров'я, інформація про життя та діяльність видатних учених і організаторів охорони здоров'я.

У розділі 2 висвітлено «Витоки соціальної медицини», які автор вбачає в елементах стійкої та емпіричної профілактики і гігієни стародавніх часів, а також скіфів і ранніх слов'ян, у працях учених Стародавньої Греції та Риму. У роботі охарактеризовано початки профілактики і гігієни в медицині Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

Надзвичайно цікавим є підрозділ, де висвітлено політичні та соціально-економічні умови, які склалися в Україні у XVI–XVIII ст. і сприяли розвитку освіти і культури. Показано роль і значення широкої мережі братських та парафіяльних шкіл, діяльності Острозької, Замойської та Києво-Могилянської академії, Чернігівського, Переяславського і Харківського колегіумів, що давали ґрунтовну середню і початки вищої освіти, тим самим відкривали своїм випускникам можливість продовжувати освіту в спеціальних навчальних закладах і європейських університетах.

Розділ 3 присвячено дослідженню «Становлення соціальної медицини як науки»; охарактеризовано діяльність європейських учених XVII – початку XIX ст. – предтеч соціальної медицини. Наведено дані про наукові праці епохи Відродження, XVII–XIX ст., які заклали підвалини розвитку епідеміології, медичної географії, демографії та санітарної статистики в сучасному розумінні цих понять. Особливу увагу приділено працям предтеч соціальної медицини – Б. Рамацціні, Й.-П. Франка, В.-Т. Румфорда, Х.-В. Гуфеланда.

Відзначено зростання суспільних потреб в охороні здоров'я і розвиток наукової гігієни як основ становлення соціальної медицини. Проаналізовано медико-санітарне законодавство європейських країн XIX ст. (Англиї, Франції, Німеччини) як втілення в практику соціально-медичних ідей. Наведено праці С. Неймана і Р. Вірхова, в яких чітко показано зв'язок між соціальними умовами і хворобами (1847–1848). Описано праці А. Готштейна, А. Гротьяна, А. Фішера, Ф. Принцінга, Е. Ресле, Б. Хайєса, А. Ельстера, Е. Дюкло, Л. Телекі, які сприяли утвердженню соціальної медицини як наукової дисципліни і предмета викладання в Європі XX ст.

У розділі 4 показано «Роль українських лікарів XVIII – початку XIX ст.», яка була особливо значною, а часом, і вирішальною у становленні медичної освіти та науки, системи медичної допомоги населенню. Будучи лікарями широкого профілю, багато хто з них займався проблемами епідеміології та боротьби з інфекційними хворобами, були авторами медико-топографічних описів різних регіонів і міст. Саме українські лікарі часто ініціювали і проводили реформи у системі медичної освіти та медичної справи, працювали в центральних і місцевих органах управління охороною здоров'я населення як у столицях імперії, так і в різних її регіонах.

Автор стверджує, що українських лікарів XVIII – початку XIX ст., які працювали в галузі профілактичної медицини, можна вважати предтечами соціальної медицини не тільки в Україні, але й у всій Російській імперії. Серед них слід виділити постаті І.Л. Данилевського, який у 1784 р. захистив дисертацію на науковий ступінь доктора медицини під назвою «Про найкраще медичне управління», і Опанаса Филімоновича Шафонського (1740–1811), працю якого під назвою «Чернігівського намісництва топографічний опис з коротким географічним та історичним описом Малої Росії», написану в 1784–1787 рр., справедливо вважають не тільки солідною соціально-гігієнічною роботою, але й першою енциклопедією українознавства.

Розділ 5 «Джерела соціальної медицини в Україні XIX–XX століть» присвячено характеристиці тих явищ і процесів в історії України XIX–XX ст., які стали джерелами формування і поширення соціально-медичних ідей, становлення соціальної медицини.

До них автор, на нашу думку, справедливо відносить університетську медичну освіту, розвиток і диференціацію гігієнічної науки, медичну пресу, наукові медичні товариства, з'їзди та конференції лікарів. У роботі детально описано всі ці джерела, показано роль українських лікарів, часто пріоритетну, у цих явищах.

У розділі 6 «Утвердження соціальної медицини в Україні» висвітлено шляхи утвердження соціальної медицини в Україні як наукової дисципліни і предмета викладання.

Передусім це розвиток земської медицини та її санітарної організації, а також впровадження інших форм громадської медицини (фабрично-заводської, страхової). Це Пироговські з'їзди, на яких українські лікарі одними з перших виступили за необхідність викладання соціальної медицини, а О.В. Корчак-Чепурківський першим у 1906 р. почав читати повний, систематичний курс цієї дисципліни. Автор описує створення перших в Україні кафедр соціальної гігієни у містах Києві, Харкові та Одесі (1923).

Надзвичайно цікавим є детальне висвітлення створення та діяльності наукових інституцій в галузі соціальної медицини – Демографічного інституту ВУАН, Науково-дослідної кафедри народного здоров'я, гігієни і санітарії ВУАН, Українського державного інституту охорони здоров'я і Всеукраїнського інституту соціалістичної охорони здоров'я. Детально описано і проаналізовано діяльність багатьох лікарів і вчених у галузі соціальної медицини – фундаторів цієї науки в Україні, серед яких провідне місце належить О.В. Корчаку-Чепурківському, С.А. Томіліну, Й.Й. Ролле та іншим, а також видатних українських фахівців у галузі демографічної та медичної статистики (Д.П. Журавський, М.В. Птуха, А.М. Мерков та інші).

Показано, як у пореволюційний період на початку ХХ ст. виникло чотири основні осередки української соціальної медицини – два у межах УСРР (у Києві та Харкові) і два за її межами (у Львові на терені Західної України і на еміграції у Празі).

Щоб показати наступність у розвитку соціальної медицини в Україні, автор виходить за межі запланованого дослідження і у формі біографічних довідок характеризує діяльність провідних фахівців у галузі соціальної медицини радянського періоду.

Розділ 7 «Роль соціальної медицини в становленні системи охорони здоров'я в Україні» висвітлює інформацію про роль соціальної медицини в становленні системи охорони здоров'я в Україні. На основі даних державної та земської статистики і правових документів докладно охарактеризовано стан організації та управління медичною справою в Російській імперії на початку ХХ ст. Особливу увагу приділено розвитку фабрично-заводської та страхової медицини; проаналізовано діяльність першого у світовій історії міністра охорони здоров'я Австрії акад. І.Я. Горбачевського та ініціатора створення такого міністерства в Росії проф. Г.Є. Рейна.

Показано, що після революції у незалежній Україні створювалася система охорони здоров'я, яку очолили українські лікарі-патріоти, що пройшли школу земської медицини, брали участь у Першій світовій війні та національно-визвольних змаганнях. Проаналізовано їхню діяльність, спрямовану на вирішення найбільш актуальних на той час проблем – боротьбу з епідеміями, опікування постраждалими від війни, голоду і розрухи, охорону материнства і дитинства, забезпечення населення медичною і медикаментозною допомогою. Незважаючи на всі труднощі, організаторів охорони здоров'я турбували проблеми правового забезпечення функціонування галузі, вдосконалення управління нею, залучення до вирішення проблем охорони здоров'я медичної та широкої громадськості, відновлення і розвиток мережі медичних закладів, підвищення рівня санітарної культури населення, запровадження в життя і роботи галузі профілактичних засад, тобто тих проблем, які турбують суспільство і сьогодні.

Особливо цікавими і цінними є матеріали, одержані з архівів, раніше закритих для широкої громадськості, про становлення системи охорони здоров'я в Українській Народній Республіці за Центральної Ради і Директорії, в Українській Державі доби Гетьманщини і Західно-Українській Народній Республіці, а також діяльність її керівників. Рецензована робота повертає історії української медицини і культури багато забутих імен видатних лікарів і вчених, які були змушені емігрувати або були репресовані тоталітарним комуністичним режимом.

У **розділі 8 «Соціальна спрямованість охорони здоров'я України пореволюційного періоду (20–30-ті роки ХХ ст.)»** особливу увагу приділено створенню і становленню державної санітарної служби, системи охорони материнства і дитинства, організації боротьби з соціальними хворобами, а також реформі медичної освіти та переходу від «бюджетної» системи воєнного комунізму до нової економічної політики.

Розділ 9 «Періодизація історії розвитку соціальної медицини в Україні» присвячено обґрунтуванню періодизації історії соціальної медицини світу та України у зв'язку із загальною історією та історією медицини взагалі.

Загальні висновки логічно витікають зі змісту роботи.

На нашу думку, значну цінність становить ретельно складений науково-довідковий апарат, який має прислужитися як читачам монографії, так і дослідникам, що продовжуватимуть роботу в тому ж напрямі.

Отже, перед нами – широка панорама становлення і розвитку соціальної медицини та охорони громадського здоров'я в Україні. У виданні подано значну кількість конструктивних і продуктивних пропозицій щодо можливості його використання в навчальному процесі.

Викладений О.М. Ціборовським матеріал спонукає до глибоких роздумів, критичного осмислення здобутків і невдач українських лікарів, необхідності подальших наукових пошуків щодо сутності подій, які відбувалися в охороні здоров'я на теренах України у різні історичні епохи.

Докладне ознайомлення з монографією Олега Михайловича Ціборовського «На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні» дає змогу зробити висновок щодо суті та змісту викладеного в ній матеріалу. За структурою і змістом монографія є надзвичайно актуальним і цілісним, самостійним і завершеним дослідженням, яке полягає у вирішенні важливої наукової проблеми – обґрунтування методології та методики вивчення, аналізу та висвітлення проблем становлення і розвитку соціальної медицини, її ролі у формуванні системи охорони здоров'я в Україні. Монографія є вагомим внеском як у соціальну медицину, так і в історію медицини взагалі.

ДО ВІДОМА КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ І ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 04.05.1993 р. №326 «Про концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики», рекомендації ВООЗ та наказу МОЗ України від 08.10.1998 р. №297 «Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду», у галузі охорони здоров'я використовується Міжнародна класифікація десятого перегляду (МКХ-10).

МКХ-10 підготовлено і видано Українським інститутом громадського здоров'я (тепер – ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України») (1998 р.) українською мовою, видання містить уточнення, які не порушують міжнародного статистичного зіставлення.

Оскільки ще не всі медичні заклади та підрозділи мають МКХ-10 і досі користуються МКХ-9, що вносить плутанину у статистичну облікову документацію щодо переліку діагнозів та синдромів захворювання, ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України» пропонує придбати видання МКХ-10 (3 томи), вартість якого становить 120 грн.

Довідки та замовлення за телефонами: **(044) 576-41-19, 576-41-09.**

Директор ДУ «Український інститут
стратегічних досліджень МОЗ України»

Г. О. Слабкий